HET GROTE GEBOD

„Gij zult den Heere, uwen God, liefhebben met geheel uw hart en met geheel uwe ziel en met geheel uw verstand. Dit is het groote en eerste gebod. Een tweede, daaraan gelijk, is: Gij zult uwen naaste liefhebben als uzelve."

Mattheus 22 : 37-39.

GEDENKBOEKCOMMISSIE:

Dr Ir H. van Riessen, Voorz. – R. G. van der Haar, Secr.
Rogier van Aerde – A. W. Bijl – Antoon Coolen
H. A. Douqué – Ad Goede – Dr A. Kessen – K. Norel
Ds F. Slomp – G. Spanhaak – Anne de Vries

DE GROTE BIJDRAGEN IN DIT BOEK ZIJN GESCHREVEN DOOR:

ROGIER VAN AERDE – ANTOON COOLEN – AD GOEDE
K. NOREL – ANNE DE VRIES

DE KLEINERE BIJDRAGEN ZIJN VAN:

A. Algra – Kees Bauer – J. A. van Bennekom – Lt. Kol. b.d. Th. A. Boeree – Adriaan van Boven – J. Bulthuis
Karel van Dorp – Mevr. J. Grandia-Smits – R. G. van der Haar – J. W. Hofwijk – Mr H. B. S. Holla – Drs L. E. M. A. van Hommerich – H. Jong – Jan Kroeze
G. H. Ligterink – K. van Loon – Drs J. H. Middelbeek
Toon Mulder – Jan Naber – Drs Joep Naninck – Drs Joan K. A. van Nooy – A. Omta – J. W. Ooms – Prof. Mr W. P. J. Pompe – Drs A. Raaijmaakers – Rudolf van Reest – Dr Ir H. van Riessen – Ds F. Slomp
G. Spanhaak – Drs P. A. Verburg – A. W. Vingerhoets

HET GROTE GEBOD

GEDENKBOEK
VAN HET VERZET IN LO EN LKP

I

= Uitgegeven in opdracht van de LO-LKP Stichting =

De eerste druk verscheen in 1951 bij J.H. Kok N.V., Kampen en H. Nelissen, Bilthoven
De tweede druk verscheen in 1951 bij J.H. Kok N.V., Kampen en H. Nelissen, Bilthoven
Derde ongewijzigde druk: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen 1979
Vierde ongewijzigde druk: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen 1989
Een los katern met registers op naam, schuilnaam, plaatsnaam en trefwoord
verscheen in 1989 en is op alle edities van toepassing

De ongewijzigde digitale editie werd in 2014 gerealiseerd door Stichting Herinnering LO-LKP
© Stichting Herinnering LO-LKP

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Grote

Het grote gebod : gedenkboek van het verzet in LO en LKP /
[gedenkcommissie: H. van Riessen, voorz. ; met bijdragen
van: Rogier van Aerde ... et al.]. - Kampen : Kok. -
Ill., foto's, graf., krt.
1e dr.: 1951.
ISBN 90-242-6304-2 geb. (compleet)
ISBN 90-242-6305-0 (dl. 1)
ISBN 90-242-6306-9 (dl. 2)
SISO 935.4 UDC 355.425:949.2''1940/1945'' NUGI 648
Trefw.: verzet ; Nederland ; geschiedenis ; Wereldoorlog II.

AAN HEN DIE VIELEN

Tante Riek (Mevrouw H. Th. Kuipers-Rietberg)

VERANTWOORDING

Het plan

Het plan van dit boek is, de geschiedenis van het verzet in de LO en de LKP te boek te stellen voor het Nederlandse volk, opdat dit volk de zin, het karakter en de uitkomsten van dit verzet tot in volgende geslachten niet zal vergeten.

Men vindt in dit boek dus niet de geschiedenis van de bezettingstijd, maar die van het verzet in de bezettingstijd en dan nog ten dele. De geschiedenis van de LO, de LKP en hun nevenorganisaties FC, PBS en CDK, benevens die van de CID, vanwege de sterke banden, die deze organisatie aan de LO verbonden, is beschreven.
De beperking tot deze organisaties kan men betreuren, omdat zodoende niet de geschiedenis van het gehele verzet beschreven is, maar daartegenover biedt deze beperking belangrijke voordelen. De beschrijving kon daardoor gegroepeerd worden rondom de centrale figuur van de verzorging van onderduikers. Dit is te meer belangrijk, omdat dit soort verzetswerk in georganiseerde vorm en op een zo grote schaal in geen ander bezet land voorkwam. Vervolgens was het met deze beperking ook mogelijk in die zin de eenheid van het boek te dienen, dat men de geschiedenis kon stellen tegen de achtergrond van het Christelijk verzetsmotief, dat oorsprong, karakter en ontwikkeling van de beschreven organisaties beheerste.
Overigens zij er bij voorbaat op gewezen, dat deze beperking er niet toe leidt, dat de lezer slechts met een hoekje van het verzet te maken krijgt. De LO groeide op den duur uit tot de grootste actieve organisatie van het verzet. Zij had in nagenoeg iedere plaats in Nederland tenminste enige medewerkers. Naar schatting waren er in totaal ongeveer 15.000 medewerkers. Zelfs de SIPO beschouwde, blijkens haar stukken, de LO in 1944 als de omvangrijkste en actiefste, ja, als de moederorganisatie van het verzet. De LKP was weliswaar veel kleiner — zij telde medio '44 omstreeks 750 leden —, maar dit feit maakt haar indrukwekkend register van gewapende acties des te welsprekender. Let men op de spreiding der ploegen over het gehele land dan valt ook het bij uitstek landelijk karakter dezer gewapende verzetsorganisatie op.

De eisen

De gedenkboekcommissie meende aan het boek in hoofdzaak de volgende eisen te moeten stellen: betrouwbaar, evenwichtig en goed leesbaar. Dit bepaalde de te volgen gedragslijn en sloot bij voorbaat een aantal mogelijkheden uit.
Volgens dit plan werd het opbouwen van een omvangrijke documentatie een belangrijke vereiste en kon men de methode, door andere samenstellers van historische werken over dit onderwerp wel gevolgd, om de beschrijving over te laten aan deskundigen uit het verzet, niet volgen. Zo'n schrijver zou nl. het gevaar lopen zijn eigen ervaringen teveel op de voorgrond te plaatsen en de ervaringen van anderen, vooral van de „kleine man" in het verzet, te weinig te laten meetellen, of zelfs bij gebrek aan voldoende documentatie te negeren. Dit zou de evenwichtigheid van het werk schaden. Bovendien zou het bezwaar ontstaan, dat een zeer persoonlijke opinie over de verzetsfeiten maar vooral over de achtergronden daarvan zou gaan domineren, hetgeen de betrouwbaarheid van het boek in de weg zou staan.
Door de eis van evenwichtigheid was het in ieder geval uitgesloten, het boek samen te stellen uit verzetsverhalen, die op zichzelf betrouwbaar en interessant toch zonder meer

een onevenwichtige indruk van het geheel zouden geven. Om dezelfde reden moest de mogelijkheid, het boek in de vorm van een historische roman te gieten, worden afgewezen. Dat het boek voor iedereen goed leesbaar zou moeten zijn, bracht mede, dat men althans de beschrijving niet moest opvatten als de taak van een historicus, die de neiging heeft de wetenschappelijke verwerking van documenten te laten prevaleren boven de bevattelijkheid van de tekst.
Het is duidelijk, dat de gedenkboekcommissie onder deze omstandigheden naar een compromis moest streven, dat te vinden was door een zeer omvangrijke documentatie aan de beschrijving ten grondslag te leggen en door deze beschrijving voornamelijk in handen te stellen van schrijvers van beroep, in staat om uit de documentatie de hoofdzaken te putten en in verhalende trant weer te geven.

Het tijdstip van verschijning

Het valt niet te ontkennen, dat de snelheid, waarmede de documentatie ter hand is genomen en de brede opzet daarvan, van groot gewicht zijn voor de kennis van de geschiedenis van de bezettingstijd. Men heeft op die wijze inderdaad gelegenheid, de geschiedenis vrij nauwkeurig vast te leggen, iets wat in vroeger tijden vrijwel geheel ontbrak.
Een andere vraag is echter, of het juist was, reeds zo spoedig de beschrijving van deze geschiedenis ter hand te nemen. Hoe groter afstand in jaren men van een te beschrijven tijd kan nemen, hoe beter men de verbanden ziet, hoe beter men belangrijk en onbelangrijk kan onderscheiden en hoe minder de persoonlijke instelling van de schrijver ten opzichte van die tijd een rol speelt.
Er was intussen een practische noodzaak om de beschrijving direct bij de documentatie te doen aansluiten. Bovendien blijken vijf jaren in onze bewogen tijd reeds een behoorlijke distantie te scheppen en vervolgens gaf de door de commissie gevolgde methode zo groot mogelijke waarborgen tegen subjectiviteit.
Tenslotte drong behalve de practische noodzaak ook de actualiteit van het onderwerp, de eis van een inspirerende voorlichting van ons volk en het feit, dat dit boek ook en vooral een gedenkboek zou zijn, een monument tot het herdenken van de gevallenen, tot een snelle uitvoering.

De documentatie

Een belangrijk punt in de samenstelling van de documentatie was, dat men vooral vat moest krijgen op de ervaringen van de plaatselijke medewerkers, of zo men wil, de geschiedenis van de zo belangrijke basis der organisaties. De eis van evenwichtigheid vorderde immers, dat men zich niet mocht vastzetten op de geschiedenis van de leiding, noch op de interessante gevallen alleen. Dat was in dit geval temeer noodzakelijk, omdat in de LO en in mindere mate ook in de LKP de plaatselijke medewerker en de regionale KP meer vrijheid van beweging hadden, meer persoonlijk initiatief moesten tonen dan bv. de medewerkers van illegale bladen, spionnage-organisaties, OD, NSF en dergelijke. Het zwaartepunt der verantwoordelijkheden lag in onze organisaties dichter bij de basis dan in de meeste der andere verzetsorganisaties.
Voor het verkrijgen van gegevens was het uitstekende contact van de LO-LKP-Stichting met de vroegere medewerkers en was het bestaan van het weekblad „De Zwerver" natuurlijk een groot voordeel. Beter dan door middel van officiële organen was zodoende de gewenste stof te verkrijgen. Mede om die reden werd met het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie overeengekomen, dat de documentatie van het verzet van LO en LKP aan het bureau der LO-LKP-Stichting zou worden overgelaten.

Enquête-staten met vele honderden vragen, ingevuld door tal van medewerkers, gaven reeds uitstekende inlichtingen. Verder werden individueel en groepsgewijze vele interviews afgenomen, die men achteraf nog eens door de betrokkenen en door andere deskundige medewerkers liet controleren.
Over speciale organisatorische of historische onderwerpen liet men door ter zake kundigen rapporten opstellen.
Contrôle op de betrouwbaarheid van interviews en rapporten door voormalige chefs in de illegale organisatie werd steeds nagestreefd.
Tenslotte arrangeerde het bureau in twijfelgevallen, als de meningen verschilden en ook wel voor belangrijke onderdelen van de stof, samensprekingen met groepen van verzetsmensen, waaruit men door discussie de ware toedracht van zaken zocht te achterhalen. Dat dit laatste en ook de contrôle niet altijd gelukte en dat men ook niet zelden door omstandigheden van de vastgestelde gedragslijn moest afwijken, zal zonder nadere uitleg duidelijk zijn.
Een groot aantal medewerkers, gemiddeld een drietal per provincie, verzamelde op de bovenbeschreven wijze de gegevens, waarin ongetwijfeld nog leemten en onopgeloste problemen bleven bestaan, maar die toch als geheel het maximum aan inlichtingen boden, dat enkele jaren na datum te verkrijgen was.

De rangschikking van de gegevens was een arbeid op zichzelf. Daarbij werd vanzelfsprekend niet op de eerste plaats aan de vorming van een archief, maar aan een uitgangspunt voor een beschrijving gedacht.
Indien de schrijvers dit wensten, werden op het bureau samenvattende overzichten van de stof vervaardigd, die hen voor hun onderwerp een leidraad in de documentatie verschaften. Ook deze overzichten liet men weer door deskundigen uit de voormalige organisatie controleren.
Een woord van waardering voor het werk van de vele medewerkers bij het documenteren is hier zeker op zijn plaats. Allen waren oud-illegale werkers, die zich voor dit werk dikwijls opofferingen getroostten, kansen voor een positie lieten voorbijgaan of hun studie onderbraken. Met enthousiasme en met goed succes hebben zij deze arbeid verricht. Voor de meesten van hen was het werk geheel nieuw; op enkele uitzonderingen na waren zij onder deskundige leiding in korte tijd in staat de knepen van het vak, het verzamelen en ordenen van de gegevens onder de knie te krijgen. Vooral zij, die overzichten moesten samenstellen en zij, die de enquête van de gevallenen ter hand moesten nemen, stonden voor een zware taak, temeer daar zij dit moeilijke werk al doende moesten leren.

De beschrijving

De gang van zaken was meestal zo, dat de schrijvers aan de hand van het materiaal eerst een ontwerp maakten, dat gecontroleerd werd op zijn algemene strekking door het bureau en op de inhoud door de terzake kundige, voormalige medewerkers uit het verzet. Soms volgde een tweede ontwerp nogmaals dezelfde weg en niet zelden waren de ontwerpen weer aanleiding tot uitvoerige, schriftelijke en mondelinge discussie. Tenslotte kwam na omwerking en aanvulling het stuk dan voor de eindcontrôle in de gedenkboekcommissie.
De taak van de schrijvers, die ter vermijding van een te subjectieve weergave voor het merendeel niet ingewijd waren in het door hen te beschrijven deel der geschiedenis, is niet licht geweest. Het beschikbare materiaal was zeer omvangrijk in vergelijking met de beschikbaar gestelde plaatsruimte in het boek. Vooral voor de beschrijving van de provinciale geschiedenissen was deze beperking zeer sterk.

De opzet van het boek

De opzet van het boek is in hoofdzaak bepaald door de opvatting, dat karakter en geschiedenis van het verzet weergegeven moesten worden. Dat gaat moeilijk samen. In de weergave van de geschiedenis zal de systematische behandeling van het karakter niet tot haar recht komen en omgekeerd krijgt men in een systematische behandeling geen goed inzicht in het geschiedkundig aspect.

Zodoende kwam de commissie tot een opzet in twee Delen, een historisch en een systematisch Deel. Van die opzet is afgeweken bij de behandeling van het afwikkelingswerk, dat uitsluitend in het Tweede Deel ter sprake komt.

Vooral in het historisch Deel was het onvermijdelijk de gang van het verhaal om personen te groeperen. Hoewel door de documentatie het gevaar van eenzijdige aandacht aan de leiding der organisaties vermeden kon worden, moest de vermelding van personen zich in hoofdzaak beperken tot hen, die een leidende functie hadden. Daar het in dit boek echter niet de bedoeling was, de geschiedenis van personen op de voorgrond te plaatsen, zijn voor hen — met uitzondering van de gevallenen — uitsluitend schuilnamen gebruikt. In het systematisch Deel kon het evenwicht in die zin bovendien hersteld worden, dat daar voldoende aandacht besteed werd aan het werk van hen, die aan de basis der organisaties hun verzetsstrijd voerden. Bij de keus van de voorbeelden, hebben de schrijvers zich hier vanzelfsprekend niet altijd uitsluitend beperkt tot illustraties binnen het LO- en LKP-verband.

Omdat de bijzondere bestemming van dit boek de herdenking van de gevallenen is, zijn de foto's van alle gevallenen in LO- en LKP-verband met de belangrijkste gegevens omtrent hun persoon in het boek opgenomen. De foto's zijn verspreid over het Eerste Deel geplaatst, en wel daar, waar de persoon in kwestie ter sprake kwam, dan wel waar de plaatsing het meest op de beschrijving correspondeerde. De persoonlijke gegevens en de verwijzingen naar de beschrijving en de foto's in het boek zijn opgenomen in een alphabetische lijst achter in het Tweede Deel.

Om misverstand te voorkomen zij opgemerkt, dat de situatie in het verzet niet zodanig was, dat alle verzetsmensen tot slechts één organisatie behoorden. Sommigen werkten tegelijkertijd in verschillende organisaties. Als maatstaf voor de opname van de gevallenen in het boek is genomen, dat de betrokken personen in voldoende mate medegewerkt hebben in LO- of LKP-verband en dat zij in de bezettingstijd, op welke wijze dan ook, omgekomen zijn, dan wel als gevolg van hun verzet na de bevrijding gestorven zijn. Organisaties waarin de gevallenen voorts meewerkten zijn zoveel mogelijk vermeld, maar op dit punt kon voldoende volledigheid niet verwezenlijkt worden. Van KP'ers, die ook in de LO medegewerkt hadden of tot het eind medewerkten, is dit slechts vermeld, als het plaatselijke leiders e.d. betrof. In de overige gevallen heeft de vermelding weinig zin, omdat deze medewerking zeer algemeen voorkwam.

Opgemerkt zij nog, dat in het Tweede Deel enkele statistische gegevens verzameld zijn en dat daar ook een historische kalender en een lijst van afkortingen opgenomen zijn. Voor het gemak van de lezer zijn in het Eerste Deel enkele schematische overzichten van de LO en LKP opgenomen. Het boek is verder geïllustreerd met foto's, documenten en situatietekeningen. Actiefoto's zijn in de bezettingstijd uiteraard zelden gemaakt en voor zover ze gemaakt zijn, is hun kwaliteit meestal niet best. Ook ligt het voor de hand, dat niet van alle gevallenen en voor een aantal slechts een minder goede foto te verkrijgen was. Zodoende zal de lezer minder gunstige afdrukken aantreffen.

De Gedenkboekcommissie.

TEN GELEIDE

Wanneer ik een nieuw boek in handen krijg, ga ik eerst even de titel bestuderen en dan pas het boek lezen. En meermalen ben ik tot de conclusie gekomen, dat de titel niet klopt op het boek.
Is dit nu ook zo met *dit* boek?
Neen!
Dit is in de volle zin des woords een sprekende titel. En als ge het boek leest, zult ge er zelf hoe langer hoe meer van overtuigd raken.
Het verzet ging immers om de vervulling van het grote gebod der liefde, dat wij kort kunnen samenvatten: „God liefhebben boven alles en onze naaste als ons zelve."
Dit boek wil U aantonen, dat de verzetsmensen in de jaren '40-'45 in hun verzetswerk gestuwd werden door het dubbele gebod der liefde. Het is voor hen, die in en met het verzet *mee*leefden een herinnering aan die tijd. Het is ook een boodschap aan hen, die in die jaren nog te jong waren, èn een boodschap aan hen, die wèl in die jaren bewust geleefd hebben, maar ze niet hebben *be*leefd.
In die tijd waren er immers zeer velen, die niet begrepen waar het in de „illegale" strijd om ging. Na de oorlog bleek dan ook, dat een groot deel van ons volk er geen notie van had, waarom dit verzetswerk is verricht en waarom honderden mannen en vrouwen, jongens en meisjes, hun leven hebben opgeofferd.

De schrijvers van dit boek zagen zich voor een grote taak gesteld. Zij beoogden geen „mensenverering", wilden geen „helden" ten tonele voeren. Hun doel reikte veel verder. Zij moesten van de motieven doen blijken, die deze mensen hebben geleid tot schier bovenmenselijke krachtsinspanning.
Daartoe hebben zij zich tot taak gesteld, het verzetswerk te beschrijven op zodanige wijze, dat de lezer niet alleen het „hoe" van dit werk, maar ook het „waarom" ervan zou leren kennen.
Het is van de grootste betekenis, dat men zich terdege op de hoogte stelt van wat er in de bezettingstijd gebeurd is.
In dit boek vindt U de grote geestelijke worsteling van de kern van ons volk. Een worsteling van Rooms Katholieken en Protestanten tezamen met vele niet-Christenen om de geestelijke vrijheid. Een worsteling welke ten diepste haar inzet niet vond in materialistische motieven, doch haar oorsprong had in de geestelijke gesteldheid van ons volk en zijn historie, waarin op zo bijzondere wijze het kostbaar erfgoed der geestelijke vrijheid werd verworven. Dat zette een stempel op onze volksaard.
De Duitsers en de NSB'ers meenden door deze historie een streep te kunnen halen, maar het bleek hen al heel gauw, dat zij zich vergisten en dat ze stootten op een niet te breken verzet.
Vele Nederlanders kenden het grote gebod, dat Jesus ons gegeven heeft in Matth. 22 : 37-40. Nu, dat Grote Gebod heeft hun leven beheerst.
Het nationaal socialisme zette dit dubbele gebod der liefde op zij . . . Het vroeg blinde gehoorzaamheid aan de dictator.
Het vroeg met opzij zetten van goddelijke geboden: onderwerping aan menselijke verordeningen.
De mens als „mens" had geen betekenis.
Alles wat de ontwikkeling van de staat in de weg stond, mocht, nee *moest* vernietigd worden.

Recht, persoonlijke vrijheid en waarheid werden behandeld als verouderde begrippen. „Dàt is recht, dàt is waar, wat nuttig is", was de leuze.
De gewetensvrijheid komt in gevaar bij een ideologie, waar de staatsidee zó totalitair en de staatsalmacht in de praktijk zó groot is, dat men zelfs het hart van de mens zou willen beheersen en daartoe ook ongekende middelen toepast.
Dàn was het doel van de vijand bereikt, als iedereen met zijn denken en willen het germaanse ras, en om der wille daarvan de staât in de persoon van de dictator, boven alles vereerde.
Er mocht geen gebod hoger staan dan dat van de dictator, en geen ander begeren mocht er in de mens zijn, dan de begeerte om *de* staat groot te maken. Alles wat tot nu toe voor heilig werd gehouden, moest op zij gezet worden. Alles wat nuttig was, was geoorloofd voor de staat. Alles moest vernietigd worden, wat de grootheid van de staat in de weg stond en wat niet mee wilde werken om dit doel te bereiken.
Het nationaal socialisme maakte de onderdanen tot wezens beneden de rang van slaven. Dit stuk staatsabsolutisme werd ingevoerd in ons land, waar eeuwenlang de vrijheid en in 't bijzonder de gewetensvrijheid als het kostbaarste goed verdedigd was; waar de één meer, de ander minder bewust leefde uit HET GROTE GEBOD: „God liefhebben boven alles en de naaste als zichzelve".
Zo moest bij de bedreiging van het christelijk erfgoed der vrijheid in het leven van ons volk de botsing met de vijand onvermijdelijk komen.
Het is te begrijpen, dat mensen van verschillende levensovertuiging elkaar vonden om dat goed te verdedigen. Men vroeg niet of men kans van slagen had. Toen de gewetensvrijheid in gedrang kwam, ging men zich verzetten, hoe de uitkomst ook zou zijn. Velen voelden het intuïtief, dat men beter kon vechten op leven en dood, dan geestelijk geknecht worden. Het verzet is niet geboren na rustige overweging van de kansen. Had men dat gedaan, dan was er van verzet geen sprake geweest. Men had immers met een bijna almachtige vijand te doen, die tot de tanden toe gewapend was. En de verzetsmensen beschikten nauwelijks over een roestige pistool.
In vijf dagen was Nederland veroverd, twee weken later België, en nog geen maand daarna bukte de grote rivaal Frankrijk.
In korte tijd was door de asmogendheden alles bezet, van Noorwegen tot Afrika. Duitsland gooide zijn bommenlast op de Engelse steden. De schepen voor het oversteken naar Engeland werden klaar gemaakt. Europa sidderde voor de geweldenaar.
Alle niet-economische organisaties werden: òf weggevaagd òf hervormd in nazigeest. De kranten mochten alleen schrijven wat hen gedicteerd werd.
De jongens van 18 jaar moesten in Arbeidsdienstkampen in nazigeest opgevoed worden. Door pers en radio, door toneel en film, zou ons volk heropgevoed worden. Zo bezien was verzet — naar veler oordeel — hopeloos.
En toch was er verzet van '40 af tot '45 toe.
En hoe meer het volk geestelijk verdrukt werd, des te meer het verzet groeide tot een macht, die zelfs de duivel niet kon breken. Hoe meer verzetsmensen gearresteerd en gekweld werden, des te groter werd het verzetsleger.

De vraag dringt zich op, wat voor mensen deze strijders waren.
Waren het zware jongens?
Waren het mensen die om het leven niets meer gaven?
Waren het avonturiers?
Was het een groepje jeugdige, onbedachtzame vechtersbazen?
Niets van dat alles!

Het waren jongeren en ouderen. Meestal eenvoudige mensen, al of niet onder leiding van een intellectueel.
Wanneer je deze mensen stuk voor stuk de vraag stelde: „Waarom ga je in het verzet", gaven zij vaak ten antwoord: „Ik weet het niet; ik moet. Ik weet wel dat ik het misschien met de dood moet bekopen, maar als God je vordert, moet je toch gaan?"
Ja, als God vordert!
God vorderde de verzetsmens en de een wist, dat hij gevorderd was door God, de ander niet. Maar men ging, van binnenuit gedreven. Hiervan spreken de rapporten uit alle streken van het land en iets daarvan vindt ge hier en daar in dit boek. In de archieven van de LO-LKP-Stichting liggen stapels bewijsmateriaal, die deze gedachten onderstrepen.
Het Nederlandse volk moet dit weten.
De jaren '40-'45 zijn geen intermezzo, zoals velen schijnbaar denken. Men wil 't liefst doen, alsof deze jaren er niet geweest zijn.
Weer teruggrijpen naar '40 en dan verder gaan.
Maar de jaren na '45 zijn geboren uit die tijd.
Wie de na-oorlogse jaren wil verstaan, moet deze jaren kennen.
God kent geen intermezzo's.
In het goddelijke raadsplan bestaan geen brokstukken; wij kunnen spreken over goddelijke evolutie in de historie.
U moet me niet verkeerd verstaan. Ik wil natuurlijk niet zeggen, dat de historie zich ontwikkelt uit immanente krachten. Nee, God regeert van ogenblik tot ogenblik de wereld, maar in God's doen is een vaste lijn. En die lijn loopt door van '40 naar '50 en verdere jaren.
Ik kan in dit verband natuurlijk niet ingaan op de kwestie hoe de mens verantwoordelijk blijft voor zijn daden, en hoe God toch door al het verkeerde heen Zijn raad uitwerkt.
Wanneer ge dit boek leest, komt ge onder de indruk, mag ik het zo zeggen zonder misverstaan te worden, van het goddelijke en duivelse spel, dat gespeeld is in de jaren '40-'45.
Erger U nu niet aan het woord „spel", want het kan gebruikt worden in de zin, waarin ik het bedoel.
Aan de ene kant stonden de Duitsers met hun handlangers: de NSB'ers. Mensen, die zich aan het nationaal socialisme gaven. Zij eisten van ieder ander totale overgave aan hun leer en praktijk, en zij hadden door de vergevorderde techniek, organisatie en administratie de middelen om mensen te vangen en te dwingen. Waar deze bleven weigeren, schudden de nazi's vaak alle menselijkheid van zich af. Velen van hen werden dan duivels in uniform. Geen middel was te wreed, geen foltering te erg . . .
Het sadisme en de haat klommen daarbij tot ongekende hoogten.
Zoiets was in de wereld nog nooit aanschouwd; men beschikte over middelen van mishandeling, waarbij alles wat te voren in de historie vertoond was, kinderspel was. Alle takken van wetenschap en techniek werden in dienst gesteld om mensen lichamelijk en geestelijk te breken, ja, om ze desnoods uit te roeien.
Lees maar eens wat er met mensen gebeurd is in de concentratiekampen. Het is het vreselijke spel van de haat, dat elk verzet wil breken en elke tegenstander wil overwinnen.
Maar dan komt het goddelijk tegenspel.
God doet in die grote nood voor zich en voor de mensen een liefde ontwaken, die tot grote daden in staat stelt.
Zo werd het verzet geboren; zo in 't bijzonder ontstond het in de LO en de LKP. Als de medemens, vervolgd en van huis en haard verdreven, in zijn nood bij een man om onderdak aanklopte, soms bij een wildvreemde, dan stond deze voor de keus: de naaste uit liefde

helpen of uit laksheid, egoïsme en vrees zijn plicht verzaken. En was het eerste het geval, dan ontstond daar het verzet van een man, die de plicht der liefde begreep.
God had het op zijn weg geplaatst en nu moest hij op die weg voort. Anderen kwamen om hulp en weer moest geholpen worden. Hier en daar was er ook zo één aan 't werk en men kwam ermee in contact. Dat was het begin der organisatie.
De Duitse maatregelen dreven deze mensen voort op de weg van het verzet. De kinderen moesten in de meest ontvankelijke tijd van hun leven naar kampen van de arbeidsdienst, waar ze bezield moesten worden voor de nazi-idee.
Voor eigen huid, voor het kind van de naaste, voor de jeugd en de toekomst van Nederland kwam de verzetsman in 't geweer. Hij wekte op tot weigering; hij schiep de kansen om onvindbaar onder te duiken.
Hoe hoger de golven van terreur en haat sloegen, hoe dieper het verzet zijn wortels in ons volk sloeg. De arbeidsinzet was 't, die het verzet der pioniers tot een volksverzet maakte. Want wel was de aanleiding tot de Meistaking van '43 het oproepen der militairen, maar het gevolg van die staking was een machtig verzet tegen de arbeidsinzet.
Sadisme en haat konden het verzet niet breken. Zij brachten deze mensen niet tot capitulatie; integendeel, de een waagde zijn leven voor de ander.
Het verzetswerk was bij lange na niet volmaakt en de mensen waren zondige mensen, maar *dit* kwam uit: Sterker dan de haat, was de liefde, die God in mensenharten uitstortte en die tot de grootste offers in staat was.
Hebt toch niet een verkeerde voorstelling van de verzetsmensen.
Het waren geen zware jongens, het waren geen doodsverachters, nee, ze waren soms erg bang.
Het waren geen mensen die het leven moe waren, doch vaak jonge vaders en moeders met een ontluikend huwelijksleven.
Het waren jonge kerels, die midden in het leven stonden.
Dat deze mensen, die zoveel te verliezen hadden, alles op het spel zetten, hun leven offerden, wijst er toch wel op, dat ze door God gegrepen zijn. Zij kwamen in verzet om hun kinderen, om hun naaste en diens kinderen. Dit geslacht en het volgend geslacht mochten niet in slavernij leven. Liefde tot God, liefde tot de naaste, liefde tot de jeugd waren de drijfveren van het verzet.
Denk maar eens aan Tante Riek en aan zovele anderen.
Toen zij zagen, dat onze kinderen kwamen in de greep van de overweldiger, hebben ze alle krachten ingespannen en hun leven op het spel gezet om dit te verhinderen.
Dit verzetswerk, klein begonnen, groeide uit tot een zó grote organisatie, dat elke poging van de vijand om het te breken, schipbreuk heeft geleden.
En dat niet alleen door het bestaan van een hecht organisatorisch verband. De Duitsers waren soms in staat dit verband gevoelig te treffen. Veeleer school de kracht van het verzet in het roepingsbesef van iedere verzetsman afzonderlijk, die wel gaarne de vruchten van de organisatie wilde plukken, maar desnoods alleen zijn plicht wilde doen.
Honderden zijn gevallen, onnoemelijk veel pijn, ontbering en ellende is doorleefd, maar dit alles heeft het werk niet kunnen breken, integendeel, het heeft meegewerkt om de liefde voor het werk en voor elkander des te hechter te maken.
Boven elk hoofdstuk zou men dit thema kunnen plaatsen: „Zie wat het gebod der liefde vermag."
Haat kan tot grote activiteit stimuleren, maar de stimulans der liefde is veel sterker gebleken. Zij zocht weer middelen en wegen om de verdrukten te helpen. Zo kwam men ook tot al die kraken van distributiekantoren en al die bevrijdingen uit de gevangenissen.
Het onmogelijke was door de liefde mogelijk.

Ziedaar het motief en de kracht van het verzet in LO en LKP.
Die te laten spreken uit de geschiedenis was de moeilijke taak van de schrijver. Het werk heeft jaren van voorbereiding gevraagd. Moeite, kosten noch tijd zijn gespaard om de waarheid van het verzet in de bezettingstijd te laten herleven door dit boek. Het vervaardigen ervan was dan ook geen winstgevende zaak. Evenmin was het een liefhebberij. De mannen en vrouwen van deze tijd en vooral de jeugd van nu en straks moeten leren verstaan, hoe een toch altijd nog klein groepje, sterk in de liefde, het werk van een machtige vijand kon breken.
Onze jeugd zal misschien voor een groter strijd komen te staan.
Zij moet kracht putten uit het feit, dat het bloed van honderden is gevloeid voor hun vrijheid en toekomst.
Jongens en meisjes, als je eens zelf op de proef gesteld wordt, dan moeten ook jullie, lerend van de historie van '40-'45, ziende op het Grote Gebod en blind voor de toekomst, je plicht verstaan.
Haat de dwingelandij met een volkomen haat en verdedig met een volkomen overgave de vrijheden, die God eeuwenlang onder de Oranjevorsten gaf. Uit liefde tot God en daarom uit liefde tot je naaste, tot je vaderland en ons koningshuis.

Ds F. Slomp

WOORD VOORAF BIJ DE DERDE DRUK

Het doet het Bestuur van de LO-LKP Stichting veel genoegen, dat de Uitgeversmaatschappij J. H. Kok B.V. bereid is gevonden, een derde druk van *Het Grote Gebod* te doen verschijnen.
Het boek is geschreven om de geschiedenis van het verzet in de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) en de Landelijke Knokploegen (LKP) gedurende de Duitse bezetting te boek te stellen, en met de bijzondere bestemming, de gevallenen in dit verzet te herdenken.
De LO en de LKP waren natuurlijk niet de enige verzetsorganisaties in Nederland. Er waren niettemin enige redenen om het verzet van die organisaties afzonderlijk te beschrijven. De eerste is de innerlijke samenhang van dit verzet: helpen onderduiken en verzorgen van onderduikers.
Vele Nederlanders zijn in die tijd om allerlei redenen ondergedoken. Er moest een plaats voor hen gevonden worden en zij moesten geholpen worden die plek te bereiken. Niet zelden moest men hen allereerst overhalen om onder te duiken. Tot dit alles bouwde de LO een over heel het land verbreide organisatie op van ongeveer 15000 medewerkers.
Om te kunnen bestaan hadden de onderduikers bonkaarten nodig. De LKP „kraakte" de bonkaarten in distributiekantoren. Ook op ander terrein verrichtte deze organisatie van ongeveer 750 medewerkers gewapend verzetswerk, zoals de bevrijding van gevangen genomen verzetsmensen en overvallen op bevolkingsregisters en arbeidsbureaux.
Er was echter veel meer nodig. Daartoe ontwikkelden zich enige nevenorganisaties. De gekraakte bonkaarten dienden gedistribueerd te worden. Dat was het werk van het Centraal Distributie-Kantoor (CDK). Velen hadden nieuwe en vervalste persoonsbewijzen nodig, waarvoor de Persoonsbewijzen-Sectie (PBS) zorgde. De Duitsers probeerden hun heerschappij vooral door middel van de controle van vele soorten geldige papieren te bevestigen. Om dat te bestrijden heeft de Falsificatie-Centrale (FC) alle mogelijke papieren vervalst. Op de duur ontstond een dringende behoefte aan inlichtingen en aan een telefonisch communicatiesysteem. De zorg daarvoor nam de Centrale Inlichtingen-Dienst (CID)op zich.
De tweede reden was gelegen in wat men een geestelijke saamhorigheid zou kunnen noemen. In de titel van het boek is dat tot uitdrukking gebracht. Het verzet in LO en LKP was van christelijke oorsprong en bleef steeds dat stempel dragen, alhoewel natuurlijk niet alle medewerkers van die overtuiging waren.
Een bijkomende reden ligt in het belang en de omvang van dit verzetswerk. Het onderduikerswerk is, vergeleken met het verzet in andere landen, uniek geweest in Nederland. Volgens verschillende methodes is gepoogd het aantal onderduikers dat de LO medio 1944 verzorgde, te bepalen. De conclusie was dat dit aantal tussen 200.000 en 300.000 lag. De grote betekenis daarvan ziet men in, als men bedenkt , dat dit aantal nagenoeg overeenkomt met het aantal Nederlanders, dat in Duitsland voor de Duitsers werkte.
Als norm, of zo men wil als richtlijnen voor het boek, kwamen wij indertijd overeen, dat het boek betrouwbaar, evenwichtig en goed leesbaar zou moeten zijn. Wat de leesbaarheid betreft, hadden we het voorrecht, de medewerking te verwerven van enige vooraanstaande Nederlandse schrijvers, t.w. R. van Aerde, A. Coolen, K. van Dorp, K. Norel, J. W. Ooms, R. van Reest en A. de Vries. De eis van betrouwbaarheid en evenwichtigheid heeft sedert 1945 veel tijd en mankracht gevergd voor het verzamelen van gegevens uit heel het land en voor de selectie uit een overstelpende hoeveelheid materiaal van hetgeen de schrijvers ter beschikking gesteld diende te worden. Het onderzoek van de gegevens betreffende de 1671 gevallen is zeer zorgvuldig verricht. Zoveel mogelijk is de herdenking van ieder van hen in het eerste deel van het boek daar geplaatst waar hun verzetswerk in de geschiedbeschrijving aan de orde was.
In deze herdruk zijn geen wijzigingen en correcties aangebracht. Sedert de verschijning is ons nooit een belangrijk bezwaar tegen het boek en zijn geschiedbeschrijving ter ore gekomen. Natuurlijk zouden, zoals te verwachten was, hier en daar wel kleine correcties kunnen worden aangebracht. Wij zijn niettemin met de uitgever van oordeel, dat het verre de voorkeur verdient deze weg niet te bewandelen maar de tekst van 1951 ongewijzigd opnieuw uit te geven.

H. van Riessen

WOORD VOORAF BIJ DE VIERDE DRUK

De aanhoudende vraag naar dit boek, ''Het Grote Gebod'', heeft het Dagelijks Bestuur van de L.O.-L.K.P. Stichting doen besluiten een vierde druk te laten verschijnen. Overeenkomstig het indertijd door de redactie gevoerde beleid, werden in de eerste uitgave van 1951 degenen, die in of door het verzet zijn omgekomen, met hun eigen namen in het boek vermeld. De nog levende verzetsmensen werden op grond van datzelfde beleid in de tekst met hun schuilnamen genoemd.

Op advies van degenen die bemoeienis hebben met de zorg voor oorlogsslachtoffers, zijn thans bij de schuilnamen ook de werkelijke namen vermeld. Deze aanvulling lijkt niet alleen een bijdrage te betekenen tot de geschiedschrijving, maar zal ook dienstig zijn voor onderzoek ten behoeve van nagelaten betrekkingen, in het bijzonder van oorlogsslachtoffers.

Aan deze uitgave zijn alfabetische registers toegevoegd die het gebruik van het boek als naslagwerk zullen vergemakkelijken.

In deze herdruk zijn overigens wederom geen wijzigingen aangebracht. Daarvoor gelden dezelfde overwegingen die genoemd zijn in het Woord Vooraf bij de derde druk.

De christelijke drijfveer tot de strijd van de L.O. en de L.K.P. voor de bevrijding van Nederland en voor de vrijheid en de gerechtigheid in dit land heeft dit verzet voortdurend beheerst.

Het verheugt het bestuur dat na zoveel jaren de belangstelling voor het verzet in de oorlogstijd nog steeds groot is. Het is goed dat de naoorlogse generaties de verzetsstrijd en ook het leed, erdoor veroorzaakt, leren kennen. Dit is vooral nodig om de geesten wakker te schudden en vaardig te houden, opdat mensen opkomen voor het kostelijke goed van vrijheid en gerechtigheid in ons land.

Het Dagelijks Bestuur van de L.O.-L.K.P. Stichting

INHOUD

Verantwoording, *De Gedenkboekcommissie* IX
Ten geleide, *Ds. F. Slomp* XIII
Woord vooraf bij de derde druk, *Dr. Ir. H. van Riessen* XVIII

EERSTE DEEL

DE GESCHIEDENIS VAN DE LO EN LKP

INLEIDING 1

I. DE LANDELIJKE ORGANISATIE VOOR HULP AAN ONDERDUIKERS

A. De landelijke leiding, *Ad Goede* 3
1. De Beursgeschiedenis van de LO 3; — 2. De Topgeschiedenis van de LO 54; — 3. De tijd van het Centraal Bureau 93.

B. De provinciale geschiedenissen der LO 130
Groningen, *J. Bulthuis* 138; — Friesland, *A. Algra* 158; — Drente, *Jan Kroeze* 178; — Overijsel, *Adriaan van Boven* 199; — Gelderland, *G. Spanhaak* 211; — Utrecht, *Kees Bauer* 231; — Noord-Holland, *J. W. Ooms* 246; — Amsterdam, *J. A. van Bennekom* 261; — Zuid-Holland, *Mevrouw J. Grandia-Smits* 269; — Zeeland, *Rudolf van Reest* 294; — Noord-Brabant, *Mr H. B. S. Holla en Drs A. Raaijmaakers* 307; — Limburg, *Drs L. E. M. A. van Hommerich* 323.

II. DE LANDELIJKE KNOKPLOEGEN

A. De landelijke leiding, *Rogier van Aerde* 347

B. De provinciale geschiedenissen der LKP 412
Groningen, *Toon Mulder* 421; — Friesland, *K. Norel* 435; — Drente, *Jan Naber* 450; — Overijsel, *Toon Mulder* 465; — De Achterhoek, *G. H. Ligterink* 478; — De Veluwe, *Lt. kol. b.d. Th. A. Boeree, Drs J. H. Middelbeek en J. W. Ooms* 486; — Utrecht en Betuwe, *Kees Bauer* 501; — Noord-Holland, *Toon Mulder* 521; — Amsterdam, *K. Norel* 536; — Zuid-Holland, *K. van Loon* 547; — Zeeland, *Rudolf van Reest* 564; — Noord-Brabant-West, *Drs Joep Naninck* 570; — Noord-Brabant-Oost, *Toon Mulder* 579; — Limburg, *J. W. Hofwijk* 588.

III. DE SPECIALISTEN-ORGANISATIES 599

De Falsificatie-Centrale (FC), *Karel van Dorp* 599; — De Persoonsbewijzen-Sectie (PBS), *A. Omta en J. W. Ooms* 614; — Het „Centraal Distributie-Kantoor" (CDK), *Adriaan van Boven* 624.

IV. DE CENTRALE INLICHTINGEN-DIENST (CID), *H. Jong* 634

V. CONTACTEN EN SAMENWERKING, *Dr Ir H. van Riessen* 649
1. Met andere illegale organisaties 650; — 2. Met publieke organen 657; — 3. Met de Regering te Londen 664.

EERSTE DEEL

DE GESCHIEDENIS VAN DE LO EN LKP

De indeling van het Eerste Deel, waarin de geschiedenis der organisaties beschreven is, vordert weinig toelichting.

In *Hoofdstuk I* is eerst de geschiedenis van de leiding der LO beschreven. Dit hoofdstuk is verdeeld aan de hand van de drie perioden, die voor deze leiding duidelijk te onderscheiden zijn: de Beurstijd tot October '43; de tijd van de Top tot Juli '44; en de periode van het Centraal Bureau tot de bevrijding in Mei '45.
Voorts zijn in dit hoofdstuk de provinciale geschiedenissen der LO in de gebruikelijke geografische volgorde behandeld, terwijl Amsterdam een aparte plaats kreeg.

Hoofdstuk II behandelt de geschiedenis der LKP, eveneens achtereenvolgens de landelijke leiding en de provinciale afdelingen. Voor die laatste zijn om redenen in de opbouw der organisatie gelegen, de Achterhoek, de Veluwe, Amsterdam, Nrd. Brabant-West en Nrd. Brabant-Oost afzonderlijk behandeld, terwijl Utrecht en de Betuwe zijn samengevoegd.

De specialisten-organisaties FC, PBS en CDK worden in *Hoofdstuk III* besproken. De beide eerste vormden de vervalsings-afdelingen der LO, de laatste was een verbindingsorganisatie tussen LKP en LO met het oog op de distributie der gekraakte bonkaarten.

Vervolgens is in *Hoofdstuk IV* de zelfstandige CID behandeld, die behalve inlichtingendiensten, vooral verbindingsdiensten over het telefoonnet verzorgde.

Tenslotte zijn in *Hoofdstuk V* aan de orde gesteld: de verbindingen van LO en LKP met andere verzetsorganisaties; die met de publieke organen in Nederland; en die met de uitgeweken Nederlandse Regering in Londen, zoals deze relaties zich historisch hebben ontwikkeld.

De foto's van de gevallen medewerkers der LO en LKP zijn verspreid over de tekst geplaatst: waar de tekst er aanleiding toe gaf afzonderlijk en de overige gegroepeerd. Van ieder zijn reeds hier enkele gegevens opgenomen. Uitgebreider gegevens staan in de necrologie, opgenomen in het tweede deel, waarin de gevallenen alphabetisch geplaatst zijn met vermelding van de pagina, waarop de foto voorkomt. Daar wordt ook rekenschap gegeven van de gedragslijn, gevolgd voor de beknopte onderschriften der foto's.